

KOVÁCS ÉVA – KRIZA BORBÁLA*

Külföldiek és más „idegenek” a magyar sajtóban az 1945-ös, az 1990-es és a 2000-es évben¹

Amikor a „Magyar lakosság befogadóképessége” című kutatásban az 1945–2000 közötti sajtóanyag gyűjtéséhez kezdtünk, még nem gondoltunk arra, hogy a cikkeket kvantitatív módszerekkel is feldolgozzuk. Mikor azonban a kigyűjtés végén kiderült, hogy 6000 cikk került a – később már ráadásul le is szűkített – mintába, úgy döntöttünk, hogy szakmailag nem volna védhető, ha ekkora forrásból nem készülne legalább egy kvantitatív áttekintés. Mivel azonban a kutatás pénzügyi tervét és időbeli ütemezését kisebb adatbázisra és kvalitatív elemzésre alakítottuk ki, nem volt lehetőségünk arra, hogy a teljes sajtóanyagot ily módon is feldolgozzuk. Ezért azt a megoldást választottuk, hogy a két legfontosabb sarokévet, valamint a kigyűjtés záróévéét vetjük kvantitatív vizsgálat alá.

E három évfolyam kiválasztása mellett több érv is szólt. 1945 és 1990 rendszerváltó évek, melyek ugyanakkor még tükrözik a megelőző időszakok szellemét; a 2000-es év pedig az adatbázisunk záró évfolyama, azaz az idegen-ség jelenkori sajtóképe rajzolódik ki belőle.

Mivel tágabb sajtókutatásunk elsősorban kvalitatív szemléletű, azaz a magyar nyilvános közbeszédnek a külföldiekkel és idegenekkel kapcsolatos viszonyának a második világháború lezárulásától 2000-ig tartó alakulását kívánja rekonstruálni, a kvantitatív feldolgozással csupán olyan alapvető kérdésekre kerestük a választ, mint például hogy kik jelennek meg idegenként (azaz

* A sajtóanyagot Farkas Attila, Mund Katalin és Vidra Zsuzsanna közreműködésével gyűjtöttük össze.

¹ A kutatás „A magyarországi bevándorlás okai és következményei” c. NKFP-projekt C. 6. alprogramja keretében folyt 2003–2005 között. A projektet a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete gazdálkotta.

a többségtől megkülönböztetett csoportként) illetve külföldiként (azaz idegen állam polgáraiként) a sajtó hasábjain. Továbbá arra is kíváncsiak voltunk, hogy a róluk szóló híreket mely helyen és milyen tálatásban közlik az egyes sajtótermékek, valamint, hogy milyen témákban milyen szereplőket vonultatnak fel az „idegenség”, a „külföldiség” ábrázolására – azaz mekkora a földrajzi, a politikai és a társadalmi horizontja a sarokévek sajtónyilvánosságának. Egyszerű kérdőívünk segítségével arra is választ kerestünk, hogy a külföldiek, illetve más, idegenként ábrázolt csoportok és a „magyarok” közötti viszonyt milyen stílusban és hangvételben tárgyalja a sajtó – azaz milyen attitűdök sugároz olvasóközönsége felé. Kísérletet tettünk arra, hogy e kérdést más módon is kvantifikáljuk: rögzítettük egyrészt azt is, hogy a cikkek milyen alá-, fölé-, illetve mellérendelési viszonyokat ábrázolnak a „magyarok” és az „idegenek” között, valamint, hogy mennyiben általánosító, sztereotipizáló a cikkek „idegen”-képe. Végezetül fontosnak tartottuk a kvantifikálásra azt is, hogy van-e „hangja”, „arca” az idegennek – azaz aktívan részt vehet-e saját sajtóbeli képének kialakításában.²

Az újságcikkek elemzése azon az általános kérdésen túl, hogy hogyan szerepel a külföldi és a belföldi „más” a magyar sajtóban, arra is választ keres, melyik irányba fordul a magyar közvélemény figyelme e három sarokévekben. Így a legtöbb esetben kiviláglanak a magyar bel-és külpolitika szemléletváltásai, a magyar társadalom belső „idegenjeivel” (romákkal, zsidókkal, svábokkal és más marginális csoportokkal) szembeni attitűdök változásai is. Ugyanígy a vizsgálat néhány társadalomtörténelmi adalékkal is szolgálhat az 1945-ös és az 1990-es év eseményeivel kapcsolatosan.

Kvantitatív elemzésünk ahhoz is segítséget adott, hogy megalkothassuk az idegenség és a külföldiség 1945 utáni magyarországi diskurzusának szótárát, diskurzus-csoportjait és témáit. Egyúttal e sarokpontok közé kifeszíthetők a későbbiekben már e szótár segítségével kialakított aldiskurzusok, melyeket később kvalitatív módszerekkel is elemezhetünk.

² A kérdőív alapjait egy korábbi sajtóelemzésből vettük át (Barotányi Zoltán, Hanich András, Kovács Éva, Máté Dániel, Messing Vera és Schmidt Andrea: *Bábu vagy félisten? Hatásköri viták a magyar sajtóban*, PTI: Budapest, 1991), továbbá nagy segítségünkre szolgált, hogy Messing Vera a román sajtóbeli megjelenítésével foglalkozó több kérdőívét is a rendelkezésünkre bocsátotta, amit ezúton is köszönünk. Mindazonáltal a kérdőívért a felelősséget magunk vállaljuk.

1. A mintáról

Mintánk sajnos egyetlen: jóval több cikkünk van 1945-ből (456 darab), mint 1990-ből és 2000-ből (151 és 195 darab). Ez nem jelenti azt, hogy 1990-ben és 2000-ben kevesebb cikk jelent meg ebben a témában, csupán „kisebb merítés-sel” dolgoztunk, kevesebb sajtóterméket választottunk ki (lásd 2. táblázat), valamint a cikkek kiválasztásánál szigorúbb szűrőt alkalmaztunk, emiatt került ki-sebb számú elem e két évfolyamba.³ Az évszám szerinti alminták eltérő aránya miatt az elemzés során többnyire súlyozott mintát használtunk.

1. táblázat. A minta évkörök szerinti eloszlása (%)

1945	456	56,9
1990	151	18,8
2000	195	24,3
Összesen	802	100

Ahogy a sajtóadatbázis egészébe, úgy ebbe a mintában is különböző mű-fajú sajtótermékek cikkei kerültek. A mintában szereplő újságcikkek eloszlá-sát a 2. táblázat tartalmazza.⁴ A mintavétel (cikkek kiválogatása), a kódolás szá-mos szubjektív elemet hordoz, így egy ilyen adatbázis elemzése csupán óva-tos következtetésekre, illetve inkább tendenciák vázolására nyújt lehetőséget a kutató számára.⁵ E három vizsgált év számos sajátos karakterrel rendelkezik

³ A kigyűjtéskor – melyet az 1945-ös évvel kezdtünk – ugyanis jóval kevesebb cikkre számí-tottunk, mint amennyit valójában találtunk. Ekkor még minden 10. nap sajtóanyagát be-vontuk a mintába. A '45-ös minta alapján azután kénytelenek voltunk ritkítani a későbbi évkörökre a mintát.

⁴ A sajtóadatbázishoz készült tanulmány részletesebben foglalkozik azzal, hogy milyen szem-pontok szerint válogattuk a cikkeket, valamint, miért ezek a napi- és hetilapok kerültek az adat-bázisba. Lásd: Kriza Borbála – Vidra Zsuzsanna: *Az „idegen”, a „külföldi” jelenléte a magyar sajtó-ban 1990 és 2000 között. Általános megjegyzések a Xenofóbia-kutatás sajtóadatbázisához*. Budapest: Kézirat, 2003. Az 1945–1990 közötti sajtótermékeket az alábbi kézikönyv alapján választottuk ki: Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest: Sajtó-ház, 2001. A mintába a legjelentősebb országos terjesztésű napi- és hetilapokat vontuk be. Nem foglalkozunk a vidéki lapokkal, lokális jellegük miatt: olvasóközönségük egy adott me-gyéhez, régióhoz kötődik, a cikkek elemzése egyrészt helyi tudást igényelne, másrészt kevésé általánosítható az ország egészére. Eltekintünk továbbá a nagyon népszerű, ám anyagában a té-mánk szempontjából sok esetben szegényes bulvárlapok elemzésétől is.

⁵ A napilapok esetében minden naptári hónapban egy lapszámot néztünk át tüzetesen, ezen lapszámok kiválasztása a következők szerint történt: az év első hónapja első hetének hétfő-jén, majd a második hónap második hetének keddjén stb., megjelenő lapszámok cikkei ke-rültek a mintánkba. A hetilapok esetében hasonló logika szerint haladva, minden negye-dik lapszámot elemeztük, eszerint évi 12–13 lapszám cikkei kerültek az adatbázisba.

(háború vége, rendszerváltás, stb.), amelyből sokkal inkább egy-egy pillanatképet rögzíthetünk, mint hogy általános érvényű igazságokat vonjunk le a magyar sajtó idegenekkel kapcsolatos attitűdjével kapcsolatosan.

2. táblázat. Újság neve (cikkek száma –%)

Élet és Irodalom	39	4,9
Független Magyarország*	18	2,2
Haladás*	9	1,1
Hazánk*	1	0,1
Hócipő	16	2,0
HVG	141	17,6
Kis Újság*	49	6,1
Kossuth Népe*	54	6,7
Ludas Matyi*	31	3,9
Magyar Nemzet	130	16,2
Népszabadság	66	8,2
Reggel*	16	2,0
Szabad Nép*	74	9,2
Szabadság*	38	4,7
Új Magyarország	40	5,0
Világ*	19	2,4
Világosság*	26	3,2
Szabad Föld*	15	1,9
Nők Lapja	20	2,5
Összesen	802	100

A*-gal jelölt sajtótermékek az 1945-ös, a többi az 1990-es és 2000-es évfolyamban szerepelnek (kivéve az Új Magyarországot, amely 2000-ben már nem létezett).

2. A cikk címe, a cikk helye a lapban és a szerző

2.1 A cikk címe

Nyilvánvalóan az újságolvasó egy cikkhez annak címén keresztül jut el, vagyis fontos, hogy mit tükröz maga a cím. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a cikk címe mennyire lényegkiemelő, mennyire kiragadott, esetleg egyenesen torzító. Az esetek túlnyomó többségében (60%) a cím megfelel a cikk tartalmának és valóban annak lényegi mondanivalóját kiemelve hívja fel az olvasó figyelmét. Csupán 5 százalékban találkoztunk a cikk tartalmának ellentmondó, azt torzítva bemutató címet. Ez természetesen adódik a mintavételből is, hiszen a bulvárlapokat nem vontuk be az elemzésbe.

2.2 A cikk helye a lapban

A cikkek többnyire a kül- illetve a belpolitikai rovatban találhatóak (35%), ez különösen a 2000-ben megjelent cikkekre igaz. Magyarország az ez-rezfordulóra nyilvánvalóan kilábalóban van korábbi elszigetelt státuszából. Nagyon sok külföldivel, idegennel kapcsolatos cikk van a rövid híreket tartalmazó rovatban (17%), melyek mögött elsősorban MTI hírekre kell gondolnunk. Ezek aránya az átmeneti, 1990-es évben – mikor szimbolikus jelentősége volt a világra való nyitásnak – a legmagasabb.

2.3 A cikk szerzője

Az általunk vizsgált cikkek szerzőinek többsége állandó státuszú újságíró (40%), valamint szerkesztő (2%). Elenyészően kevés a külföldi szerzők aránya (2%). A szerzők 8%-a a külsős újságíró, illetve külsős publicista/értelmiségi, ez utóbbi növekvő tendenciát mutat 1945, 1990 és 2000 között, s egyúttal jelzi a téma egyre közéletibbé válását is. 2000-ben már több olvasó is hozzászól a külföldiekkel, idegennel kapcsolatos témákhoz. Ebben az évben születik a legtöbb témával összefüggő olvasói levél, de még így is csekély arányban: az összes 2000-es cikk mindössze 2%-ának szerzője az olvasó.

3. A cikkek műfaja, témája

3.1 A cikk műfaja

A cikkek túlnyomó többsége mind 1945-ben, mind 1990-ben hírösszefoglaló, híranalízis (47,3% illetve 34,7%), 2000-re azonban szerepüket a tudósítások veszik át. Ezek a számadatok a média helyzetének gyökeres megváltozását is mutatják: míg 1945-ben és 1990-ben a külföldi témájú híreket csak erős szűrőn keresztül, központilag terjeszthették a lapok (párthatározatok, illetve nagyhatalmi nyomások eredőjeként), addig 2000-re a külföld(i)ről szóló hírek is demokratizálódtak, valamint a híryanagok gyűjtése az információáramlás felgyorsulásával könnyebben hozzáférhetőbbé vált. Másfelől, a hagyományos hírösszefoglalók helyét – nemcsak a nyomtatott, de vélhetően az elektromos médiában is – ma a közvetlenebb, „első kézből szerzett” információk foglalták el. Erre enged következtetni az is, hogy az interjú műfaj 8,2%-ra tornássza fel magát 2000-ben (lásd 3. táblázat).

3. táblázat. Cikketek műfaja (%)

	1945	1990	2000
hírösszefoglaló, hír	47,3	34,7	16,9
tudósítás, riport	19,6	8,5	30,9
tárca, jegyzet	10,1	16,8	4,1
híranalízis	6,0	10,0	8,2
interjú	3,5	6,8	8,2
külsős vélemény	1,3	2,6	8,7
vezércikk	5,7	3,2	2,6
háttéranyag, dokumentum	1,3	4,7	4,1
olvasói levél	0,3	1,2	5,5
közlemény, nyilatkozat	0,9	2,1	3,5
lapszemle	0,3	3,2	1,5
szerk. kommentár	2,5	0	2,6
karikatúra, vicc	0	4,1	0,6
vita	0,3	0	2,6
hirdetés	0,3	0,6	0
összesen	100	100	100

3.2 Legfontosabb témák

A cikkben fellelhető három legfontosabb témára kérdezett rá a kérdőív. A külföldi szereplők természetesen elsősorban a nemzetközi politikai kapcsolatokkal foglalkozó cikkekben bukkannak fel (18,7%). Érthető módon, szintén nagyon sok gazdasági témájú cikknek volt külföldi vonatkozása, s ez fokozottan igaz a rendszerváltás utáni évekre. A világra való természetesebb nyitottságot és egy stabilizálódó országot tükröz az a tény, hogy a 2000-es cikkek között találjuk a legtöbb kultúrával, gazdasággal és turizmussal foglalkozó írást. Igaz, ebben az évben születik a legtöbb, tiltott migrációról (illegális határátlépőkről, menekültekről) szóló újságcikk is.

A szomszédságpolitika volt az 1945-ös év leggyakoribb, külföldiekkel kapcsolatos témája, ennek oka nyilvánvalóan a háború utáni viszonyok újraelrendeződése, a szomszédos országokban élő magyarok ügyeinek napirenden tartása, a határkérdések megoldása lehetett. A szomszédság-politika szembe-tűnően alacsony aránya a 2000. évben arra enged következtetni, hogy – szemben az 1945-ös és az 1990-es évvel – mára a szomszédos országok általában véve is a sajtóhorizont szélére kerültek. (Erre számos, az adatbázisunkból nem bizonyítható magyarázatot is adhatunk: a magyarországi nacionalizmus felerősödésétől egészen Közép-Európa szerepének csökkenéséig.)

A vendégmunka témája szinte teljesen hiányzik az általunk vizsgált magyar sajtótermékekből, még 2000-ben is a cikkeknek csupán 1,8%-a tárgyalja ezt a kérdést.

4. táblázat. A cikk legfontosabb témája (%)

	1945	1990	2000
nemzetközi politikai kapcsolatok	21	17,3	17,4
gazdaság	11,2	22	19,8
szomszédság-politika	22,9	14,2	9,5
kultúra és oktatás	11,7	11,8	16,1
bűnözés	10,9	3,9	5
kényszermigráció	11,7	2	3,2
turizmus	0,5	5,1	6,1
szabad migráció	1,4	3,9	4,7
tiltott migráció	0	1,2	3,2
vendégmunka	0	0,4	1,8
egyéb	8,7	18,1	13,2
összesen	100	100	100

Az idegenség ábrázolásakor nem mindegy, hogy a médiában megjelenő események hol játszódnak (lásd 5. táblázat). Adataink alapján úgy tűnik, hogy ebből a szempontból 1945 volt a „legbezárkózóbb” év, melyben az „idegenekkel” kapcsolatos események közel kétharmada Magyarországon, azaz az országhatárokon belül játszódtott le – itt voltak a külföldiek és itt voltak az idegenek is. Más országokból csak a cikkek 21,8%-ában jöttek hírek. Az 1990-es év ezzel szemben a „nyitás” és a „kapcsolatok” évének is tekinthető: a cikkek 30%-ában idegenekről és magyarokról egyaránt szó van. A 2000. évben pedig mintha megnőne az országhatárok szerepe: ez részben az akkor már közelgő Európai Unió csatlakozásunk témájának, részben a migrációs jelenségeknek és a turizmusnak köszönhető.

5. táblázat. Cikkből ábrázolt téma, esemény helyszíne (%)

	1945	1990	2000
Magyarország	64,7	44	45,8
külföld	21,8	22,6	30,9
külföld – Magyarország vegyesen	10,8	29,3	17
országhatár	0	2	5,2
eldönthetetlen	2,7	2	1,1
Összesen	100	100	100

4. A cikkek „idegen” szereplője

Számunkra az egyik legérdekesebb kérdés, kik azok az „idegenek”, külföldiek, akik a magyar sajtó számára említésre méltóak. Mely országokkal foglalkozik a közvélemény, illetve, mely országok állampolgárai szerepelnek a magyar sajtóban? Már a cikkek gyűjtésekor megpróbáltuk a lehető legtágabban értelmezni az idegenség fogalmát. Egy társadalom világra való nyitottsága, befogadókészsége összefüggésben áll azzal is, hogyan kezeli a marginális csoportokat. Így számos olyan cikk is bekerült a mintánkba, amelyben az „idegen” a többségtől eltérő életformájában (például hippik, homoszexuálisok, drogosok) vagy egyszerűen életkörülményeiben (szegény, hajléktalan, stb.) különbözik a „normálisnak” tekintett többségtől. Természetesen azokat a cikkeket is beválogattuk, amelyek a Magyarországon élő vallási és etnikai kisebbségek tagjaival foglalkoztak (svábok, romák, zsidók).

A 6. táblázat összefoglalja, hogy a külföldiek/idegenek mely csoportjai milyen gyakorisággal fordulnak elő az általunk vizsgált három évfolyam újságcikkeiben. A viszonylag nagy szóródás ellenére is kirajzolódik néhány érdekes momentum az országok/csoportok és évfolyamok eloszlásából.

A három évkört összevonva az első helyen a (volt) Szovjetunióval, illetve annak utódállamaival kapcsolatos cikkek szerepelnek (közel 12%). Ez azonban csak az 1945-ös és az 1990-es évekre jellemző, 2000-re a Szovjetunió helyét átveszi az Európai Unió és a nyugat-európai országok. Ez utóbbi kategóriába nem soroltuk bele Németországot (ahogy Ausztriát sem), figyelembe véve a német-magyar (és osztrák-magyar) kapcsolatokat sajátos szerepét, valamint a szocialista időszak megosztott Németországát.

Az összevont rangsorban a második helyen szerepel Románia, amely nyilvánvalóan a magyar szomszédságpolitika első számú szereplője mindhárom vizsgált évben. Az 1945-ös évhez képest jól látható, milyen intenzíven kerül napirendre 1990-ben és 2000-ben is (4,5 és 4%). Meg kell jegyeznünk, hogy az 1990-es év cikkei reflektálnak a romániai forradalom még friss eseményére, továbbá a marosvásárhelyi konfliktusra is, Románia részben ezért is kerülhetett akkoriban az érdeklődés fókuszába.

1945-ben az egyik legnagyobb idegen-csoport a „disszidenseké” volt, vagyis mindazoké, akik Magyarországot különböző okok miatt elhagyták. Róluk – és természetesen azokról, akik később hagyják el Magyarországot – szól a magyar sajtó 1990-ben és 2000-ben is, de ezekben az években a téma nem távozásuk, hanem éppen a hazatelepülésük (és a magyarországi politikai, gazdasági életben betöltött szerepük), vagy korábbi külföldi pályafutásuk. A magyarországi kisebbségekről megle-

pó módon 2000-ben találtuk a legkevesebb cikket, azonban viszonylag egyforma súllyal vannak jelen 1945-ben és 1990-ben is. Ha összevonnuk azokat a cikkeket, melyekben Romániáról és a határon túli magyarokról van szó (ezek aránya erőteljesen megnőtt 2000-ben), és ezt szembeállítjuk a magyarországi kisebbségekkel és a többi szomszédos országgal kapcsolatos írásokkal (ezek aránya radikálisan csökkent 2000-ben), akkor 1945-höz és 1990-hez képest 2000-re az etnocentrizmus, a nacionalizmus előretörésének egyértelmű jeleit láthatjuk, melynek fő témáját nyilvánvalóan a legnagyobb lélekszámú, a határon túl élő magyar kisebbség, a romániai magyarság adja.

Míg az Egyesült Államok a rendszerváltás után fontos szerepet kap a magyar sajtóban, 1945-ben még igen kevés cikk foglalkozik vele, noha a Szovjetunióhoz hasonlóan fontos szerepet játszott a második világháború utolsó éveiben, Európában és Magyarországon is. A külpolitikai orientáció 1945-ben arányait tekintve is Kelet-Európa és a Szovjetunió felé húz, nyugati hírek lényegesen ritkábban jelennek meg.

Megdöbbenő adat, hogy 1990-ben a romániai hírek aránya – vélhetően a már fent említett okok miatt – pontosan akkora, mint a szovjet utódállamé, a FÁK-é, mint ahogy az is, hogy Nyugat-Európát felerészben az egyesült Németország jelenti. Ebben az évben az USA is jóval gyakrabban szerepel a cikkekben, mint 10 évvel később.

Ezzel párhuzamosan 2000-re a magyar sajtó mentális „világtérképének” fehér foltjává válnak a Szovjetunió utódállamai, Csehország és Szlovákia, a volt Jugoszlávia új államai, valamint Lengyelország és Bulgária – egyszóval Romániát leszámítva az egész egykori Keleti Blokk. Mintha a sajtót a radikálisan megváltozott hivatalos külpolitikai orientáción túl belső tilalomfák is korlátoznák abban, hogy a szomszédba és Keletre pillantson: régióink és közelmúltunk lényegében eltűnt a sajtó világából.

A magyar külpolitikai perspektíva Európa-központúságát és relatív zártságot tükrözi az a tény, hogy a harmadik világ, valamint más kontinensek fejlett országai is szinte teljesen hiányoznak az írott médiából. Talán 2000-re indul meg egyfajta pozitív változás ezen a téren: egyre több cikk jelenik meg más kontinensek országairól. (Itt kell megjegyezni, hogy a statisztikai feldolgozásból kimaradt, de mi a kiegészítésből már tudjuk, hogy a szocializmus alatti évek sajtótermékei természetesen ennél jóval bővebben tárgyalják a harmadik világbeli „baráti szocialista országokkal” való intenzív politikai kapcsolatokat.)

A „belső idegenek” közül a magyarországi zsidósággal rendre egyre kevesebbet foglalkozik a sajtó a vizsgált három évfolyamban, bár az ilyen témájú cikkek aránya közelít a többi magyarországi etnikai kisebbséggel kapcsolatos

cikkek összevont arányához. Így aztán elmondhatjuk, hogy a „zsidókérdés” a magyarországi zsidó lakosság számarányához képest felülreprezentálódik a médiában. Különösen igaz ez az 1945-ös évre, melyet természetesen az indokolhat, hogy ebben az évben szabadultak fel az utolsó koncentrációs táborok, valamint a német és a magyar náciizmus bűntettei (még) élénken foglalkoztatták a közvéleményt. Ez persze nem jelentett semmiképpen sem egyfajta „egyszólamúságot” a magyar sajtóban, hiszen ebben az évben a hazai kisebbségek – közülük elsősorban a németiség – is terítéken voltak.

Ezzel szemben sem a romák, sem más marginalizált csoportok (szubkultúrák, szociálisan marginalizáltak csoportjai) semmilyen formában nem jelennek meg 1945-ben – a roma holokausztról egyáltalán nem tudósítottak akkoriban az újságok. Az 1990-es években ezzel szemben a cikkeknek már 3,6%-a foglalkozik a hazai cigánysággal, s ez az arány 2000-re 6,1%-ra nő. Hasonló dinamika mutatható ki a marginalizált társadalmi csoportok média-képében is.⁶

A betelepültekkel, áttelepültekkel, a külföldi diaszpórákkal (kínai, afrikai) és a külföldi munkavállalókkal a magyar média szinte egyáltalán nem foglalkozik. Annak ellenére, hogy 1990 óta több tízezer kínai él Magyarországon,⁷ szinte alig találtunk Kínával (kínaiakkal) kapcsolatos cikkeket, ami egy újabb bizonyíték arra vonatkozóan, hogy bár nyitottabb az ország a világ felé, de a saját környezetünkben élő külföldiek létezésére nem reflektál a magyar nyilvánosság – ők továbbra is „néma kisebbségek”.⁸

⁶ Vö.: Bernáth Gábor – Messing Vera: *A magyarországi média és egy interetnikussá váló szociális konfliktus: a székesfehérvári gettóügy nyilvánossága a többségi és a roma médiában*. Budapest: Amaro Drom, 1992; Ugyanók: *Romák a magyarországi többségi médiában. Hogyan szeretnénk látni a cigányokat?* Budapest: Amaro Drom, 1992; Ugyanók: *„Vágóképként, csak némában.” Romák a magyarországi médiában*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1998; Ugyanók: *Romák a magyarországi többségi médiában: hogyan szeretnénk látni a cigányokat?* In Sárközi E. (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest: Osiris, 1999; Ugyanók: *A magára hagyott közönség. A magyarországi romák médiafogyasztásáról. Beszélő*, 2001. 3. sz.; Messing Vera: *Nemzeti és etnikai kisebbségek képe a magyar sajtó híreiben. Jel-Kép*, 1998. 4. sz.; Vicssek Lilla: *Cigánykép a magyar sajtóban* (1995. március-június). In: *Észak- és kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 1, 1994.

⁷ Vö. Nyíri Pál: *Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon*. In: Kovács János Mátyás (szerk.): *Zárva várt Nyugat*. Budapest: 2000, Sik, 2002. 138–166; Ugyanő: *New Chinese Migrants in Europe*. Aldersot: Ashgate 1999.

⁸ Vö.: Spivak, Gayatri, Ch.: *Szóra bírható-e az alárendelt? Helikon*, 1996. 4. sz. 450–484; Chambers, Iain: *Signs of silence, lines of listening*. In: Chambers, Iain – Curti, Lidia (eds.): *The Post-Colonial Question*. London–New York, 1996. 47–64; Bhabha, Homi K.: *Disszemináció*. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999.

6. táblázat. Idegen szereplők (%)

	1945	1990	2000
Szovjetunió és utódállamai	17,7	13,5	4,9
Románia	5,3	13,5	11,6
Csehszlovákia és utódállamai	6,8	5,7	4,6
Jugoszlávia és utódállamai	6,2	1,2	4,9
Lengyelország, Bulgária	0,9	1,2	0,9
NDK, NSZK, BRD	5,3	6,9	4,9
EU, Nyugat-Európa	7,8	6	15,6
Ausztria	1,6	4,8	2,9
USA	5,6	9,9	7,8
Kanada, Japán	0	1,8	4,6
határontúli magyarok	2,8	2,7	4,9
disszidensek	17,7	0,6	2
magyarországi etn. kisebbségek	9,3	9,6	4,3
magyarországi zsidóság	7,8	5,7	3,5
romák	0	3,6	6,1
marginalizált csoportok	0	0,6	3,5
Kína	0	0	1,7
Afrika, Ázsia, Latin-Amerika	0,3	1,8	4,3
Közel-Kelet	0	2,1	2,3
nemzetközi szervezetek, ENSZ	1,6	6,6	0,9
külföldi általában	2,8	2,1	4
Összesen	100	100	100

5. A külföldi/idegen megjelenési formái

Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy milyen formában jelenik meg a külföldi/idegen az újságcikkekben. Egészen más azonosulási lehetőséget kínál az újságolvasó számára egy száraz politikai hírösszefoglaló, amelyben egy ország politikai intézményei vagy politikusai szerepelnek, mint egy olyan tudósítás, ahol átlagos személyek, pl. „az utca embere” beszél, s szavait szövegszerűen adja vissza az újságíró. Ezért is tartottuk fontosnak összegyűjteni a cikkek külföldi szereplőinek „típusait”, „megjelenési formáit”. Nem meglepő, hogy a sajtóban a külföld(i) elsősorban, politikai és állami intézményeket jelent: a három sarokév cikkeit összevonva, azok több mint harmadában ők a szereplők. Harmadik helyen pedig egy hasonlóan személytelen kategória következik: a cikkek 8,3%-ában a külföldi szereplő valamilyen fogalomként jelenik meg (ez sok esetben valamilyen nem állami intézményt, szerződést stb. jelent, de olyan fogalmakat is, mint „jövátétel”, „antiszemitizmus”, stb.). Negyedik helyen, közel 8

%-os arányban a rendszerváltás utáni Magyarország legnyilvánvalóbb idegen entitása, a „külföldi befektető” szerepel – ez különösen 1990-re igaz, ebben az évben a külföldi fizikai valójában a gazdasági befektetőt, szimbolikusan és egy átmeneti időszakban a „megmentőt”, a „Messiást” jelentette, aki kihúzza az országot a gazdasági válságból és egy szempillantás alatt „nyugatosítja”.⁹

Amennyiben a szereplők típusait gazdasági/politikai versus civil szférára bontjuk, akkor azt látjuk, hogy körülbelül fele-fele arányban oszlik meg a minta, és tendenciáiban egyértelmű az eltolódás a civilesedés irányába. Ugyanakkor a képből teljesen kifakul az „egyszerű ember”: míg 1945-ben még a cikkek 11,6%-ában volt róluk szó, addig 1990-ben és 2000-ben arányuk alacsonyabb maradt 6%-nál. A civil szférát azonban meglehetősen tágan értelmeztük, hiszen az utca emberétől kezdve ide tartozott a művészen, a sportolókon, de a bevándorlókon át egészen a bűnözőkig mindenki. Mégis ezek a csoportok kínálják meggyőződésünk szerint a legtöbb azonosulási lehetőséget, hiszen ők a hétköznapi élet tereiben közvetlenül jelenítik meg az „idegent”. Míg a turisták egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a médiában, az értelmiség szerepe jelentősen visszaesik 1990 és 2000 között. A „bűnös” külföldi – erős politikai töltettel és főként a németekre és a hazai svábságra vonatkoztatva – elsősorban 1945-ben hangsúlyos a magyar sajtóban, de 2000-re ismét megnő a külföldiek kriminalizálására való hajlam a médiában. Mintánk alapján 1990 egyfajta kegyelmi állapotot tükrözött, melyben a külföldiség/idegenség nem kapcsolódott össze a bűnnel (lásd 7. táblázat).

Elenyészően kevés cikk foglalkozik azonban a Magyarországon élő külföldi bevándorlókkal, munkavállalókkal, viszont egy csekély növekedés tapasztalható 1990 és 2000 között, feltehetően amiatt, hogy ez a probléma napjainkra válik aktuálisná és így egyre inkább a közbeszéd tárgya lesz. A menekültek témája az 1945-ös évfolyam cikkeire jellemző, 1990-ben és 2000-ben jóval kevesebb cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel – ebben közrejátszhat az is, hogy a nagy erdélyi menekülthullám 1990-re lecsendesedett már, a jugoszláviai háború menekülteit pedig a két sarokév között jelentek meg Magyarországon.

Talán az 1990-es év „határtalan” eufóriájára enged következtetni az „egyéb” kategóriának mind az 1945-östől, mind a 2000-estől radikálisan különböző aránya az 1990-es év javára: meglehetősen nyitottság, a sokszínűsége, a világra való – ma már azt mondhatjuk, részben tünékeny – kitekintés magyarázza a magas,

⁹ Vö.: Kjoszsev, Alekszandar: Megjegyzések az önkolonizáló kultúráról. *Lettre Internationale*, 2000. 37. sz. 7–10; Kovács János Mátyás: Versengő ajánlatok – passzív rezisztencia. Egy „gyenge” kultúra erejéről. In Ugyanó, 2002.

8,5%-os arányt. Egyúttal ugyanebben az évben a külföldi államok teljesen visszahúzódnak a médiából, csupán a cikkek 11,6%-ában tesznek említést róluk.

Az idegenséget/külföldiséget 1945-ben közel fele arányban államok, azok intézményei, illetve vezető politikusai jelenítették meg – azaz az 1945-ös külföldi-kép erőteljesen átpolitizált. Ez az arány 1990-ben már csak 24,4% és 2000-re sem haladja meg a 31,4%-ot.

7. táblázat. Külföldi szereplő „típus” (%)

	1945	1990	2000
állam és intézményei	27	11,6	22,7
vezető politikusok	18,5	12,8	8,7
valamilyen fogalom	1,9	9,8	12,8
valamilyen tárgy	3,8	3	2,6
valamilyen műalkotás	3,1	0	0,9
külföldi befektetők	0	13,4	9,3
művészek, írók	6,3	6,5	4,9
tudósok, szakemberek	2,2	4,8	4,7
sportolók, turisták	0	0,6	4,1
„utca embere”	11,6	5,7	5,8
társadalmi csoportok	3,1	2,7	10,5
menekültek	5	0,9	2
bevándorlók, munkavállalók	0,6	2,7	4,1
bűnözők	11,6	0,9	4,4
egyéb	5,6	25,3	3,2
Összesen	100	100	100

6. A magyar szereplő típusa

Ahogy fentebb láttuk, a cikkek nagy része politikai, gazdasági, illetve szomszédságpolitikai kérdéseket tárgyal, a külföldi szereplők elsősorban politikusok vagy állami intézmények, így kézenfekvő, hogy a magyar szereplők is hasonló kategóriákba esnek. Annál is inkább, mert feltételezhető – és adataink alapján bizonyítható is –, hogy a külföldi-magyar kapcsolatok általában bilaterálisak és az esetek többségében kiegyensúlyozottak, azaz azonos típusú szereplők állnak mindkét „térfelel”. A három sarokévet összevonva a külföldi vonatkozású cikkek leggyakoribb magyar szereplői politikai intézmények, politikusok és a gazdasági élet szereplői (46,8%). Itt is viszonylag nagy arányú (közel 10%) az „egyszerű ember” felbukkanása a külföldi/idegen vonatkozású cikkekben. A másik nagy kategória a kultúra, vagyis a magyar kulturális/tudományos élet részve-

vői tekinthetők még egyfajta kapunak a világ felé: soraikból sokan érintkeznek külföldiekkel, illetve kerülnek kapcsolatba külföldi intézményekkel.

Érdekes látnunk, hogy a bűnözés viszonylag gyakori témájának megfelelően magyar részről a bűnüldöző szervek, illetve azok alkalmazottjai visszatérő figurái a vizsgált cikkeknek (a cikkek összesen közel 5%-ában bukkannak fel a rendőrök és rendőrségi intézmények más szereplői). Az újságíró maga is sok esetben a cikkek szereplője, közvetítő szerepe nyilvánvalóan fontos szerepe a külföldiről alkotott képnek.

8. táblázat. A magyar szereplő „típusa” (%)

	1945	1990	2000
politikai intézmény	27,2	14,9	18,4
politikus	22,0	11,0	12,9
gazdasági intézmény, alk.	2,1	20,5	11,8
„utca embere”	13,5	9,1	6,6
újságíró	7,6	7,8	10,7
Magyarország általában	0,0	14,0	10,4
kulturális élet szereplője	6,7	4,9	7,7
kulturális intézmény	7,3	3,2	7,4
szociális intézmény, alk.	0,6	1,9	4,1
Mo-i társadalmi csoport	3,4	1,0	4,4
bűnüldöző intézmény	5,8	0,6	3,0
bűnüldöző szerv, alk.	2,1	1,0	0,8
egyéb	1,2	10,1	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

Mintánkból az is kiderül, hogy a magyar „térfelel” több a politikus (ez leginkább a 2000-es évre jellemző), mint az idegen, azaz a honi vezetők ott is felbukkannak, ahol külföldi „párjuk” nincs jelen, illetve többször exponálják magukat a külföldi/idegen témában itthon (és kisebb részben külföldön).

7. A cikkek hangvétele

A kérdésünk az volt, milyen módon közelíti meg a magyar sajtó a külföldiekkel kapcsolatos témákat. Mint az már a fentiekből kiderült, a cikkek nagy többsége politikai, gazdasági, illetve államközi ügyekre koncentrál, így nyilvánvalóan nem véletlen, hogy többnyire semleges, elfogulatlan a hangvétel, sőt, arányait tekintve az esetek harmadában (34,4% – lásd 9. táblázat) pozitív a cikk tónusa és csak viszonylag kevés esetben találkozunk negatív hangvétellel (15,3%). Elsősorban az érdekelt minket, hogy van-e olyan csoport, amellyel

9. táblázat. A cikk idegen/külföldi szereplőjével kapcsolatos hangvétel (%)

	Pozitív a külföldi- vel	Semleges	Negatív	Eldönthet- len, vegyes	Összesen
magyarországi kisebbségek	2,1	2,6	2,3	0,6	7,7
disszidensek	1,9	0,8	3,1	0,7	6,6
határontúli magyarok	2,0	1,2	0,3	0	3,4
marginalizált csoportok	0,6	0,5	0,3	0,2	1,5
roma	1,5	1,7	0,2	0	3,3
zsidó	3,0	0,7	0,8	1	5,5
nemzetközi szerv., ENSZ	0,7	2,0	0	0,4	3,1
külföldi általában	0,4	1,6	0,2	0,7	2,9
Közel-Kelet	0,5	0,8	0	0,3	1,5
EU, Nyugat-Európa	3,0	6,0	0,3	0,6	9,9
Ausztria	0,6	2,2	0,2	0,2	3,1
Lengyelország, Bulgária	0,5	0,5	0	0,2	1,1
Csehszlovákia és utódáll.	1,3	2,4	0,9	1,1	5,7
Románia	3,5	3,7	2,2	0,7	10,2
Jugoszlávia utódállamai	1,8	2,0	0,3	0	4,1
Németország, NDK, NSZK	0,7	2,2	2,1	0,8	5,7
Szovjetunió és utódállamai	5,5	4,6	0,9	0,9	11,9
USA	2,6	4,1	0,8	0,3	7,8
Kanada, Japán, stb.	0,4	1,6	0,2	0	2,2
Kína	0,2	0,2	0,1	0	0,6
Afrika, Ázsia, Latin-Amerika	1,6	0,5	0	0	2,1
Összesen	34,4	41,9	15,3	8,4	100,0

kapcsolatosan a magyar sajtó jellemzően elutasító. A disszidensekkel, magyarországi kisebbségekkel, Romániával és Németországgal foglalkozó cikkek esetében viszonylag kimagasló a negatív hangvétel, ez az 1945-ös cikkekre jellemző különösen. Ugyanígy a '45-ös év hatása, hogy kiugróan pozitívak azok a cikkek, amelyben a Szovjetunió, továbbá a zsidóság szerepel. Bár a zsidó témájú írások szinte minden vizsgált évfolyamban toleráns hangvételűek, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a magyar sajtó mentes lenne mindenféle antiszemitizmustól. Ez inkább annak tudható be, hogy mintánkból kimaradtak az 1990 utáni szélsőségesen nacionalista, antiszemita sajtótermékek, mivel azokat a mi módszereinkhez képest átfogóbban vizsgálta már számos szerző.¹⁰

¹⁰ Vö.: Kovács Monika: Az antiszemitizmus mint csoportnyelv. *Világosság*, 1993. 5. sz. 52–62; Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és Politika*. Budapest: Friedrich Elbert

Romániát különösen 1945-ben „szerettük”, ez nyilvánvalóan Erdélynek szól elsősorban. 1990-re és 2000-re a viszony jóval ambivalensebbé válik: 1990 elején még mindig nagy arányú a pozitív cikkek aránya, ami egyrészt továbbra is Erdélynek szól, de másrészt Románia egészének is, hiszen látni kell, hogy ekkor még nem tudatosul a magyar társadalomban az erdélyi magyar–román ellentét. 1990-ben még él a romániai forradalom emléke, amely mentes volt mindenféle etnikai megosztottságtól és az egyik, leginkább szimbolikus kelet-európai rendszerváltó eseményként jelenik meg a magyar sajtóban. Számos cikk foglalkozik például az iszonyatos romániai szegénységgel, az elmaradottsággal, ami sok esetben valódi empátiát válthat ki az olvasóból. Negatív kicsengésű cikkek az 1990 márciusában Marosvásárhelyen bekövetkezett etnikai összecsapásokat követően jelentek meg, és előrevetítették a következő évek konfliktusokkal terhelt magyar–román politikai viszonyát.

A Nyugat-Európával, az Európai Unióval kapcsolatos cikkek hangvétele inkább semleges, de 1990-ben megnő a pozitív tónusú cikkek aránya (9. táblázat).

8. Magyar és külföldi viszonya a cikkeken

A társadalomkutató számára az egyik legérdekesebb kérdés, hogy a külföldi vagy idegen egy távoli megfoghatatlan entitás-e, vagy a magyar lakossággal valamilyen viszonyban lévő, ez utóbbi életét valamilyen formában befolyásoló személy illetve csoport. Így megvizsgáltuk azt is, hogy a cikkek mekkora hányadában van valamilyen kapcsolata a magyaroknak a külföldiekkel, továbbá, hogy ennek a kapcsolatnak milyen a minősége, azaz a külföldi milyen formában vesz részt benne. Hogy plauzibilisebbé tegyük a probléma lényegét, két szélsőséges, ám létező esetet kell elképzelnünk. Abszolút intenzív kapcsolatnak tekinthető egy sajtócikkben például a Magyarországon élő kínaiak és magyar biztonsági őrök összecsapása a Józsefvárosi piacon, a másik véglet pedig, ahol a kapcsolat teljes hiányáról beszélhetünk, például egy hírösszefoglaló a grúziai elnökválasztásról. Előbbi esetben a kínaiak nagyon valószínű, hogy „bűnözőként”, félelmet keltő népcsoportként, diaszpóráként kerülnek be a köztudatba. Utóbbi esetben ezzel szemben a magyar lakosság semmilyen formában nem érzi magát érintve; az eseménynek nincs magyar szereplője, és amennyiben az elnökválasztás rendben, konfliktus nélkül lezajlik, akkor érdemi perceptorbefolyásoló hatása sincs a grúzokkal kapcsolatos

nézeteket illetően. (De ha a tudósítás arról szól, hogy zavargások törnek ki a választásokat követően, akkor nyilvánvalóan a zűrzavaros helyzetű poszt-szovjet államokkal kapcsolatos sztereotípa fog megerősödni.)

Valamivel több, mint a cikkek felében a külföldi szereplőnek kapcsolata van a magyar lakossággal (lásd 10. táblázat). Ide tartoznak természetesen azok a cikkek, amelyek a magyar államfő vagy politikusok külföldi megbeszéléseiről tudósítanak. Nyilvánvalóan az ilyen típusú kapcsolatok még nem tekinthetőek átlagosnak vagy mindennapinak, ami alapján esetleg az adott ország állampolgáraihoz közelebb kerülhet az újságolvasó, de mégis bizonyos fokú azonosulást feltételezhetünk (különösen, ha a lakosság egy része számára kedvező államközi megállapodások születnek, például egyetemi ösztöndíjak létrehozásáról).

A cikkek fennmaradó közel 45%-a olyan híreket, hírösszefoglalókat, analíziseket és riportokat tartalmaz, amelyekben nincs semmilyen kapcsolat a magyar lakosság vagy annak egy része és a külföldi/idegen között. Talán nem véletlen, hogy a legelszigeteltebb és legtávolságtartóbb állapotot a média a szocializmus összeomlásakor, a vasfüggöny lebontásakor, 1990-ben mutatta.

10. táblázat. Magyar lakosság és idegenek/külföldiek kapcsolatának aránya (%)

	1945	1990	2000
van kapcsolat a külföldivel	74	24,5	68
nincs kapcsolat a külföldivel	26	75,5	32
Összesen	100	100	100

8.1 Ki kivel érintkezik? Homológ kapcsolatok dominanciája

Amikor a kapcsolatok kiegyensúlyozottságát vizsgáljuk a külföldi és a magyar interakciójában, érdemes megnéznünk hogy „intézményi besorolását”, „csoporthovatartozását” tekintve milyen jellegű találkozásokról, érintkezésekről tudósít a sajtó. Leggyakoribb a teljesen homológ kapcsolat: pl. állami intézmények reprezentánsai között; vagyis politikus a politikussal, a kultúrában a művész a művésszel, vagy gazdaság területén a külföldi befektető a magyar gazdasági intézmények valamelyikével érintkezik. De ugyanígy egyenrangú viszonynak tekinthető még az is, amikor a (honi vagy külföldi) művész a (honi vagy külföldi) állami élet szereplőivel lép kapcsolatba. Adataink szerint az „utca embere” is legtöbbször az átlagemberekkel találkozik a sajtó hasábjain. Van néhány kifejezetten egyenlőtlen viszony: ilyen a külföldi menekültek vagy a bűnözők (tehát a legalacsonyabb státuszúak) kapcsolata a magyar intézmények-

11. táblázat. Külföldi bűnözők, menekültek, bevándorlók, munkavállalók kapcsolatai a magyar intézményekkel, személyekkel (%)

	Bűnözők	Menekül- tek	Bevándor- lók, mun- kavállalók
újságíró	7,8		9,1
politikus	17,2	4	9,1
politikai intézmény	11,2	42	34,5
gazdasági intézmény, aktor	1,7		16,4
szociális intézmény, aktor		8	
bűnüldöző szerv alkalmazottja	9,5		
bűnüldöző intézmény	33,6	4	3,6
kulturális élet szereplője	3,4	4	
kulturális intézmény		10	
mo-i társi csoport (pl. lakóközösség)	6		
„utca embere”	9,5	18	27,3
Magyarország általában		10	
Összesen	100	100	100

kel. Abban az esetben, ha valamilyen nyilvánvaló kapcsolatuk van a magyarokkal, akkor a külföldi menekültek Magyarországon leggyakrabban politikai intézményekkel (ide soroltuk természetesen a menekültügyekkel foglalkozó belügyi intézményeket is), míg a bűnözők – nyilvánvalóan – a bűnüldözés, büntetés-végrehajtás intézményeivel vagy azok alkalmazottaival érintkeznek, vagyis ezekről a kapcsolatukról tudósít a sajtó (lásd 11. táblázat). Azonban, talán ígéretes módon – amennyiben nem csak konfliktusokról szól – viszonylag sok tudósítás, riport, hír születik a magyar átlagpolgár és a bevándorlók, valamint a menekültek viszonyáról (kapcsolataik 27 és 18 %-a). Meglepően kevés mindazonáltal a szociális intézmények és ezen defavorizált csoportok kapcsolatáról hírt adó újságcikk. Ez nem feltétlenül a kapcsolat hiányát jelenti, hanem valószínűsíthetően a sajtó és a közvélemény érdektelenségét tükrözi (11. táblázat).

8.2 A külföldi szereplő „hangja”, individualizáltságának foka

A kapcsolat minőségét úgy tudjuk a legmegfelelőbbben értelmezni, ha látjuk, hogy a külföldi milyen formában, mennyire hangsúlyosan jelenik meg: megszólal, vagy csak megemlíti. Amennyiben véleménye saját szavaival artikulálódik, sokkal inkább lehet viszonyulni hozzá: ez elvileg a legközvetlenebb, leginkább demokratikus megjelenési forma. E tekintetben az 1945-ös

évfolyam a legrosszabb: ekkor a legtöbb esetben csak megemlítik a külföldit, de még csak nem is hivatkoznak a véleményére. Jobb a helyzet 1990-ben és 2000-ben, amikor már gyakoribbak azok a cikkek, amelyekben a külföldi szóhoz jut, s megszaporodnak az interjúk (lásd 3. táblázat), melyekben a külföldi már arccal és névvel rendelkező személy.

12. táblázat. Idegen/Külföldi személy „hangja” (%)

	1945	1990	2000
külföldi személy megszólal	27,1	52,6	45,1
hivatkoznak rá	6,9	18,4	16,9
említik, de nem hivatkoznak a véleményére	66	28	38
Összesen	100	100	100

A 13. táblázat a külföldiek „individualizációját” mutatja be, és a fenti tendenciát tükrözi. A rendszerváltással a magyar sajtó fogékonyabb lett arra, hogy ne csupán általánosítva, csoportkategóriákat használva, hanem „nevesítve” beszéljen a külföldiekről.

13. táblázat. Idegen/Külföldi személy individualizációja (%)

	1945	1990	2000
névvel	40,8	56,2	60,2
intézményi kötődéssel	7,5	8,3	6,1
személy, név nélkül	3	13,2	4,1
Általánosító formában	48,7	21,5	29,6
Összesen	100	100	100

8.3 A kapcsolatok egyenrangúsága és polarizáltsága

Amikor azt vizsgáltuk, hogy a külföldi és a magyar szereplő közötti viszonyban az egyenrangúság, vagy az egyik fél dominanciája a jellemzőbb, az derült ki, hogy 1945-ben volt a legtöbb olyan cikk, amelyben a felek egyenlőként jelentek meg. Ez 1990-ben csak a cikkek harmadára és 2000-ben is csak a cikkek kevesebb mint felére volt igaz. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy minden esetben a külföldi szereplő kerül alárendelt státuszba: 1990-ben és 2000-ben is viszonylag sok az olyan cikk, amelyben a magyar fél valamilyen formában kiszolgáltatót, alárendelt pozícióban van a külföldihez képest. (És itt nem csak azokra a cikkekre kell gondolnunk, amelyek például

a külföldi befektető gyarában történő létszámleépítésről tudósítanak, hiszen ebben az esetben a külföldi és a magyar munkavállaló között valóban egyenlőtlen a viszony, hanem azokra a burkoltabb hierarchiákra, melyek tengelyeit a „Nyugat” és a „Kelet”, a „nagy hatalmak” és a „kis államok”, stb. alkotják.). A kiszolgáltatott magyar képe pedig hozzájárulhat idegenellenes érzületek születéséhez. Arányait tekintve azonban mind a három évfolyamban az alárendelt külföldi a gyakoribb – s ezt, tekintettel arra, hogy a külföldiséget a sajtóban elsődlegesen államok és állami intézmények reprezentálják, egyfajta „nemzeti göggel”, nacionalizmussal is magyarázhatjuk.

14. táblázat. Idegen/külföldi és a magyar szereplő közötti kapcsolat alá- vagy fölérendelt minősége (%)

	1945	1990	2000
egyenrangú a kapcsolat	58,9	34	39,6
Külföldi/idegen alárendelt	25,3	23,5	22,2
magyar alárendelt	9,4	15,7	15,4
nem értelmezhető	6,4	26,1	23
Összesen	100	100	100

Az előbbiekre rímel az utolsó kvantifikált kérdéskör: a cikkekben szereplő magyar és külföldi/idegen közötti kapcsolat minősége (lásd 15. táblázat). E kapcsolat minden harmadik cikkben negatív az idegen és a magyar között, és alig lett jobb az 1990-es és a 2000-es évben. A negatív alatt konfliktust, érdekelletétet, előítéletet, ellenszenvet stb. értünk. S ugyan az 1945-ös év polarizáltsága éles ellentétben áll a két másik évvel, kiegyensúlyozott és kevésbé szélsőséges kapcsolatminőséget csak 1990-ben találtunk, sőt, 2000-ben már a negatív pólus felé mozdul el a mérleg nyelve.

15. táblázat. Idegen/külföldi és magyar szereplő közötti kapcsolat minősége (%)

	1945	1990	2000
pozitív	55	25	29,7
semleges	6,3	50	39
negatív	38,7	25	31,3
Összesen	100	100	100

Összegzés

Egy meglehetősen heterogén adatbázis viszonylag egyszerű elemzése is rámutat a magyar sajtó külföldiekkel kapcsolatos képének néhány jellegzetességére. A három évfolyam cikkei alapján elmondható, hogy a magyar nyilvánosságban a külföldiek elsősorban egy távoli ország politikai, gazdasági történéseinek intézményei illetve aktorai, akik a különböző magyarországi periódusokban kisebb vagy nagyobb befolyással voltak az országra. A külföldiekkel érintkező magyarok szintén a politika és a gazdaság területén mozognak és csak ritkábban a kulturális vagy tudományos élet szereplői. A külföldiek erőteljesen „etatizáltak” a magyar sajtóban: országok és államfők, politikusok a hordozói az idegenségről megjelenő információknak. A magyar sajtó még 2000-ben is részben „zárt ajtó” mögött tekint ki a világba – a külföldiről/idegenről szóló hírek egy jelentős részét belpolitikai események generálják. E nemzeti bezáródás – melynek a sajtó elsősorban csak a lenyomata és nem a kiváltója – erősíti a külföldiek és a magyarok közötti negatív kapcsolatokat súlyát és jelentőségét és megalapozhatja a xenofóbia diskurzusát is.

A magyar sajtó figyelme „tömbös”: 1945-ben e „tömb” a Keleti Blokk államait jelentette, míg mára az Európai Unió országai. Míg 1945-ben a Nyugat volt némiképp a horizont szélén, addig 2000-re a Kelet vált tabuvá a magyar nyilvánosságban. Az is látszik, hogy a média csak elvétve tekint és tekintett e tömböknél távolabbra: külföldi szereplők 1945-ben elsősorban a Szovjetunióból, 2000-ben pedig túlnyomórészt az Európai Unióból származnak. A külföldi/idegen téma egyetlen szála feszül ki az 1945–2000 közötti időszakra: a határon túli magyar kisebbségké, ezen belül is elsősorban a romániai magyarságé. A külföldi lassan telítődik személyes attribútumokkal, többségében mind a mai napig inkább intézmény, mint személy. A kapcsolatok még mindig konfliktusokkal terhelve, legalábbis a sajtó által felrajzolt kép ezt tükrözi. Az alá-főlérendeltségi szempontból a külföldi lehet alárendelt idegen, ami gyakoribb (például külföldi bűnelkövető), de lehet magasabb státuszú a cikkben szereplő magyar félhez képest (pl. munkaadó magyar alkalmazottakkal). Mindkét szereposztás bőven kínál negatív, előítéletes, idegenellenes értelmezéseket, ami ellen a magyar sajtó, úgy tűnik, még nincs különösebben felvértezve.

